Type en plaats van de korenmolen die nabij Nijenrode stond

Ing. Jan den Besten
Vreelandseweg 12, 3632 EP Loenen aan de Vecht

Molens vormen een fascinerend element in het Nederlandse landschap. Jammer dat er inmiddels zo veel weer afgebroken zijn. Dat geldt zowel voor de watermolens als voor de korenmolens. Breukelen en de directe omgeving vormen hierop geen uitzondering. Er zijn nog een paar watermolens. Een korenmolen is er in het geheel niet meer.

Enkele jaren geleden werd binnen de Historische Kring Breukelen een afspraak gemaakt om wat meer te weten te komen over de verdwenen korenmolen, die in de buurt van kasteel Nijenrode heeft gestaan. De heer A.A. Manten zou zich vooral richten op de geschiedenis van vóór het Rampjaar 1672,[1] de heer H.J. van Es op de geschiedenis daarna.[2] Ik zou vanuit mijn molentechnische kennis daarbij assisteren.

Molentype

In een eerder in dit tijdschrift afgedrukt artikel kwam Manten tot de conclusie dat de Middeleeuwse korenmolen die in Breukelen aan de Danne

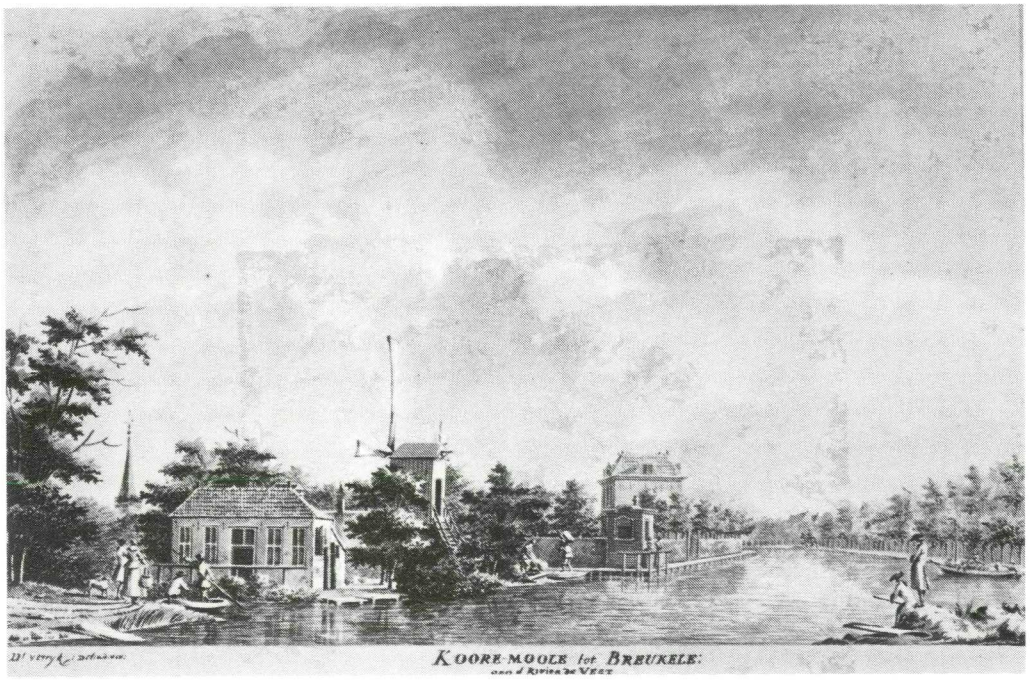

Afb. 1. Standerdkorenmolen bij Nijenrode aan de Vecht, gezien vanuit het westen, getekend door D. Verrijk (origineel in het bezit van het Koninklijk Huisarchief, kast H, portefeuille II, no. 85/13).

stond haast niet anders dan een standerdmolen kan zijn geweest.[3] Ik deel zijn opvatting, maar het absolute bewijs ontbreekt omdat ons geen afbeelding van die molen is overgeleverd.

De oudste korenmolen die bij Nijenrode aan de Vecht heeft gestaan was met zekerheid een standerdmolen. Van deze molen bestaat namelijk een prent, getekend door Dirk Verrijk (zie Afbeelding 1). De prent is niet gedateerd, maar deze kunstenaar werkte vermoedelijk vooral omstreeks 1775 in de Vechtstreek.[4] Op zijn tekening is te zien dat de molenaar een zak graan uit een schuit in de Vecht naar de standerdmolen draagt.

Een standerdmolen staat betrekkelijk dicht bij de grond. In zijn nadagen zal de oude molen aan de Danne, als gevolg van de toenemende bebouwing in de omgeving, problemen hebben gehad met de windvang. De standerdmolen aan de Vecht verging het niet anders. Ook deze kreeg, door de steeds voortgaande bebouwing langs de rivier en de daarmee gepaard gaande tuinaanleg, veel windbelemmering. In Afbeelding 1 is reeds goed te zien hoe slecht de molenbiotoop was: een grote buitenplaats even noordelijk van de molen en allerlei opgaande bomen rondom. Ongetwijfeld is dit de oorzaak geweest dat ook deze molen, vermoedelijk pas in de laat-18de eeuw, werd vervangen door een hoog boven alle windbelemmeringen uitstekende molen van een nieuwer type, namelijk een stenen achtkantige bovenkruier met stelling, waarop een met riet gedekte achtkantige molen. In Afbeelding 2 is deze molen weergegeven, maar nu gezien vanaf de Vecht uit het noorden. Rechts op deze gravure zien we de buitenplaats

Afb. 2. Achtkante stellingkorenmolen aan de Vecht bij Breukelen, gezien vanuit het noorden (uit P.J. Lutgers, 1836, Gezigten aan de Rivier de Vecht).

Afb. 3. Kaartfragment uit 1857, waarop duidelijk de Breukelse stellingkorenmolen is afgebeeld. Ontleend aan "Plan van bedijking tot droogmaking en verkaveling voor plassen onder Maarsseveen en Tienhoven . . . ".

Vreedenoord, die ook al op Afbeelding 1 ten noorden van de molen was te zien. De plaats van deze achtkante molen is ons onder meer bekend uit een kaartfragment uit 1857 (zie Afbeelding 3). Het is een gedeelte uit een kaart betreffende het plan tot droogmaking van de huidige Bethunepolder. Op deze kaart is de molen duidelijk als zogenaamde "stellingmolen" afgebeeld.

Omstreeks 1870 is deze laatste molen uiteindelijk verdwenen. In de driehoek tussen Vecht en Straatweg werd in 1890 de melkfabriek Insulinde gebouwd (later Sterovita geheten).[5] Ook deze is inmiddels al weer geheel verleden tijd. Een complex woningen kwam hiervoor rond 1985 - 1986 in de plaats. Dit kreeg de straatnaam Insulinde, naar de voormalige fabriek.

Op zoek naar de vestigingsplaats van de korenmolen

Tijdens de bouw van de vanaf het dorp gerekend laatste villa (Insulinde 12), in de uiterste punt tussen Vecht en Straatweg, kwamen in 1986, bij graafwerkzaamheden voor het maken van een diepe garage, onder het maaiveld opmerkelijke funderingsresten te voorschijn. Een attent lid van de Historische Kring meldde dat bij het bestuur.[6] Omdat men vermoedde dat het om restanten van een molen kon gaan vroeg men mij om te gaan kijken. Helaas mislukte een poging tot opmeten en fotograferen hiervan echter doordat de bouwput wegens overmatige regenval volliep en men onder water de afgraving voortzette, waardoor de stenen resten vernield werden. Uit de mondelinge beschrijving die de bouwopzichter mij gaf van wat hij had waargenomen kreeg ik de indruk dat het inderdaad de fundering van een molen geweest zou kunnen zijn. Wat hij vertelde deed me denken aan een vergelijkbare situatie die ik van elders kende (zie Afbeelding 4).

Uitgaande van deze voorlopige gegevens situeerde inmiddels een andere auteur de standplaats van de verdwenen molen op het zuidelijke eind van Insulinde.[7] Helaas heeft nader onderzoek thans uitgewezen dat dit toch niet juist is.

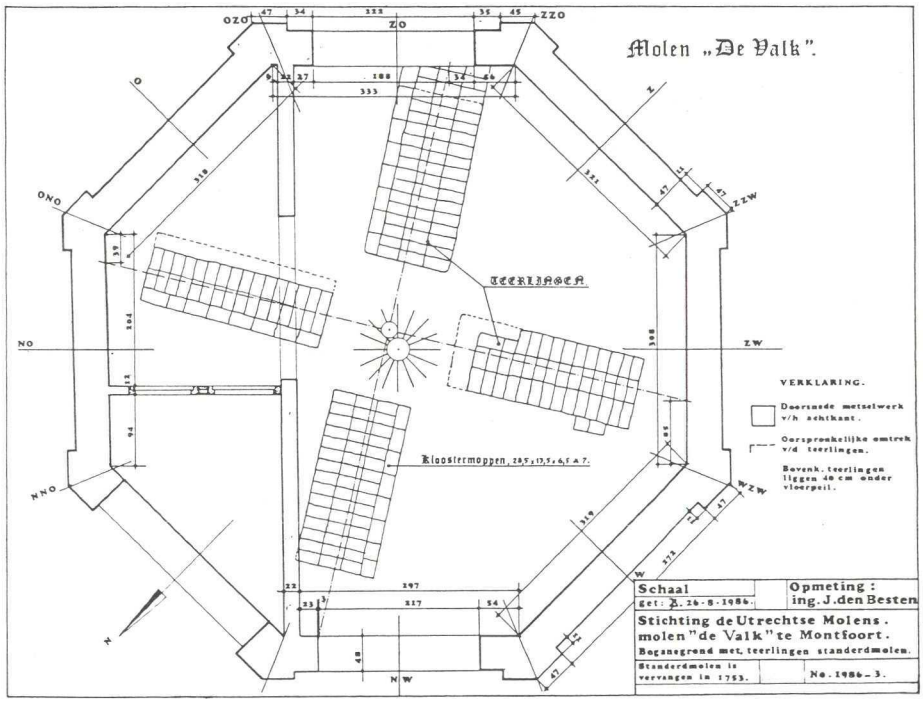

Afb. 4. Bij het vernieuwen van de fundering van de achtkantige stellingkorenmolen "De Valk" te Montfoort in 1986 kwamen binnen het achtkant, op 60 centimeter onder de grond, de resten te voorschijn van de vier poeren van een standerdmolen, welke ter plekke tot 1753 had gestaan. Ik heb deze situatie opgemeten en in kaart gebracht, schaal 1 : 100.

In Afbeelding 3 is al te zien dat de molen iets noordelijker staat ingetekend dan de zuidpunt van wat nu Insulinde is. De gegevens die H.J. van Es wist te verzamelen[2] wijzen in dezelfde richting. Of is de situatie in de omgeving waar de molen stond in de loop der eeuwen gewijzigd? Ook dat ging ik veiligheidshalve na.

Het tracé van de Heerweg of Straatweg

De loop van de Heerweg of Herenweg tussen Nijenrode en Grigia in de 16de - 18de eeuw verschilde van de loop die de Straatweg daar sedert het begin van de 19de eeuw volgt. Oudtijds (zie Afbeelding 5A) maakte de weg, die ter hoogte van het kasteel vlak langs de Vecht liep, nabij de noordoostpunt van het kasteelpark van Nijenrode meteen na elkaar twee vrij flauwe bochten, waarna hij weer evenwijdig aan de rivier liep, maar nu op een afstand van ca. 8 - 10 meter van de oever. Niet ver van waar later het buitenhuis Grigia is gebouwd boog de Herenweg met een haakse bocht weg van de rivier, om na enige afstand via een ronde bocht van ca. 90° aan te sluiten op wat ook nu nog het Straatwegtracé is.

Aan het eind van de Franse tijd, toen de oude kleiweg tot een straatweg werd omgebouwd, werd het gedeelte met de twee scherpe hoeken afgesneden en kwam het huidige tracé tot stand waarbij de weg vanaf de noordoostpunt van het kasteelpark zich naar het noorden geleidelijk verder van de Vecht verwijderde (Afbeelding 5B).

Ik heb oude en nieuwe kaarten van dit gebied op dezelfde schaal gebracht en nauwkeurig met elkaar vergeleken. Daarbij was maar één conclusie mogelijk: het punt waar de Herenweg/Straatweg ten noordoosten van Nijenrode afstand van de Vecht ging nemen was vroeger en nu dezelfde.

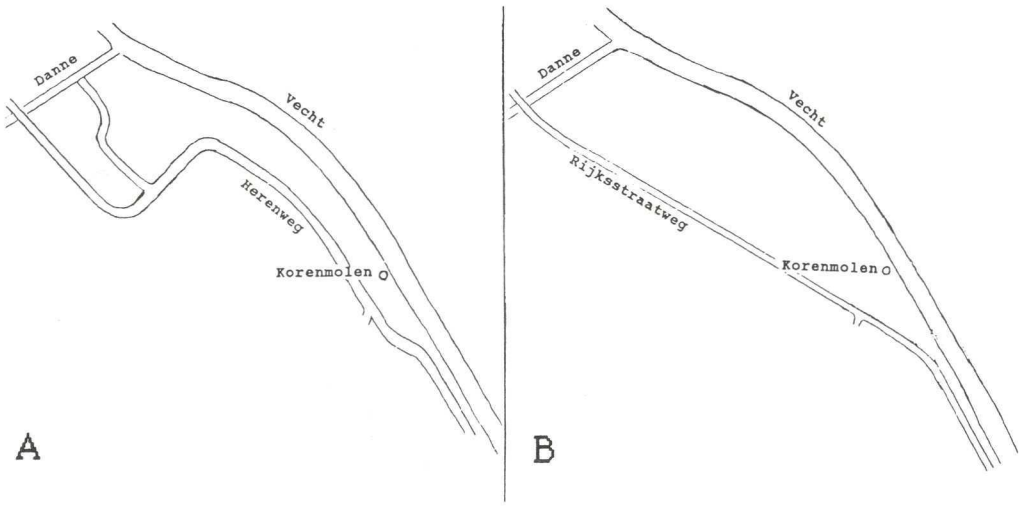

Afb. 5. Tracé van de oude Vechtdijk (Herenweg) ten noorden van Nijenrode vóór 1813 (A) en van de Rijkstraatweg aldaar na 1813 (B).

Omdat er al in 1510 nog enkele stukken land tussen deze plek en de korenmolen in lagen[1] kan de molen dus nooit gelegen hebben op de zuidpunt van de landstrook tussen rivier en weg.

Blijft de vraag waarvan dan wel de funderingsresten waren die op de plek van het tegenwoordige Insulinde 12 werden aangetroffen. Volledige zekerheid zullen we er wel niet meer over krijgen. Wel weten we dat in de loop van de tijd in die buurt verschillende bouwwerken hebben gestaan. Er vlak bij stond al in de Middeleeuwen een huis, dat zeer lang bekend stond als de plek waar Evert Uiterwaard zaliger ooit gewoond had.[1] Het lid van de Historische Kring dat de funderingsresten aanmeldde vertelde bij latere navraag dat hij behalve kloostermoppen ook een stukje van een oude tegelvloer had gezien. Dat zou op overblijfselen van een oud huis kunnen duiden. Later stond op die plaats de bekende villa Orttswarande. Het is ook niet uitgesloten dat daar nog iets bij heeft gestaan met een wat ongewone omtrek. Nader archiefonderzoek werpt daar mogelijk nog eens enig licht op.

Noten

1 A.A. Manten, 1990. De directe omgeving van Nijenrode in de 16de en 17de eeuw. Tijdschrift Historische Kring Breukelen, jaargang 5, nr. 3, blz. 97 - 106.
2 H.J. van Es, 1991. De korenmolen van Breukelen in de 17de tot 19de eeuw. Tijdschrift Historische Kring Breukelen, in voorbereiding.
3 A.A. Manten, 1990. Middeleeuwse molen aan de Danne. Tijdschrift Historische Kring Breukelen, jaargang 5, nr. 1, blz. 28 - 37.
4 Zie ook H. Polderman, 1987. De Brouwerij. Tijdschrift Historische Kring Breukelen, jaargang 2, nr. 1, blz. 4 - 12, in het bijzonder blz. 10.
5 A.A. Manten, 1989. Opkomst, bloei en neergang van het kaasmaken op de boerderij. Tijdschrift Historische Kring Breukelen, jaargang 4, nr. 3, blz. 159 - 169, in het bijzonder blz. 164 - 165.
6 Mededelingen van het bestuur. Tijdschrift Historische Kring Breukelen, jaargang 2, nr. 1, blz. 40.
7 H.T. van Minnen, 1989. Oude bedrijvigheid aan de Vecht ter hoogte van Breukelen. Tijdschrift Historische Kring Breukelen, jaargang 4, nr. 1, blz. 38 - 44, in het bijzonder blz. 40.